

Лариса Депенчук

Про історію права як загальноосвітній процес

Кістяківський Б.О. Вибране / Л.П.Депенчук (упорядн.); В.Ф.Жмир та ін. (ред.). - К.: Абрис, 1996. - 512 с. Б-ка часопису «Філософська і соціологічна думка». - «Українські мислителі».

Праці Б.Кістяківського, які ввійшли до «Вибраного», подають читачеві його доробок у трьох галузях - власне філософію як методологію соціального знання в тому широкому розумінні, яке склалося на початку ХХ ст., загальну методологію правознавства, безпосередньо пов'язану з філософсько-соціологічною теорією також історію політичної думки України. Праці з цих галузей органічно пов'язані між собою не лише теоретично, не лише тим, що належать до спадщини видатного автора - їхнє поєднання є знаком творення української філософської думки на високому світовому щаблі розвитку та її входження в загальносвітовий контекст. Це і є той предмет, який цікавить передовсім тепер, коли у фрагментах минулого ми маємо впізнати та усвідомити власну колективну особистість і знайти відповіді на питання, які мають для нас особливий, визначений усім комплексом обставин нашого буття спосіб розв'язання. Адже, як писав Кістяківський, «нехай би яка стара сама по собі була та чи та ідея, вона для того, хто її переживає вперше, завжди нова; вона здійснює творчу роботу в його свідомості, збуджує його волю до активності, до дії». А тому кожен крок до її втілення позначений ірраціональністю, якою сповнена реальна історія людської культури, занурює в стихію творення, де не існує готових рецептів.

З біографічного та аналітичного нариса, викладеного в передмові, ми пересвідчуємося, що перед нами постає власне відрізок історії філософських та правових ідей українського радикалізму - соціалізму в тому ліберально-демократичному варіанті, якого ці ідеї прибирають повсюдно в Європі наприкінці ХІХ та на початку ХХ ст. Підсумком цієї історії, яка розпочалася з руху, очолюваного М.Драгомановим, є праця Кістяківського «Держава і особистість» (поширена стаття «Держава правова і соціалістична»). Повернення нині до цієї теми, присутньої у вихідних положеннях сучасної Конституції України, є практичним кроком до входження нашої держави в число демократичних правових і соціальних держав світу.

Ще в середині минулого століття один з провідних теоретиків німецького консерватизму Фрідріх Юліус Шталь цілком слушно вказував на послідовність у розвитку політичного радикалізму, за яку мають відповідати ліберали - внутрішній принцип революції, розпочатої лібералізмом, рухає її до демократії, а потім - до соціалізму, тобто хід розвитку саме такий, що демократична партія не просто веде за собою чужий для неї соціалістичний елемент, а сама перетворюється на соціалістичну. Інтелектуальна та політична історія ХІХ та ХХ ст. засвідчує, що зв'язок цих ідейно-політичних течій, зрештою, склав значною мірою її зміст, визначив долі та погляди діячів і мислителів. Так само український лібералізм разом з національно-демократичною та

соціалістичною течіями визначив погляди та долю Б.Кістяківського. Дослідження ним ідейного спадку М.Драгоманова та його впливу на сучасників і наступників, до числа яких він зараховував і себе, стало своєрідним самоусвідомленням українського радикалізму, того еволюційного й правового соціалізму, теоретиком якого став філософ. Поряд з цією важливою ниткою змістових зв'язків між текстами «Вибраного», які складають внутрішню структуру ідейної спадщини Кістяківського, слід зауважити ще одну: обстоювання самостійності української культури, тобто підстави існування української нації як суб'єкта культуро- та нормотворення, знаку існування її колективної волі, що визначає її долю так само, як історична необхідність. Ця ниточка між концепцією культурної спільноти як суб'єкту історичного творення (стаття «На захист науково-філософського ідеалізму») та національно-демократичною ідейністю є не лише особистим внеском Кістяківського в культурософію нації, вона продовжує той ланцюг інтелектуальної історії українства, що був започаткований діячами українських громад, зокрема київської Старої Громади, до якої належали батько філософа, знаний юрист О.Кістяківський, і його перший учитель історик В.Антонович. На жаль, до «Вибраного» не ввійшла стаття Б.Кістяківського, яка досить ясно засвідчує цю усвідомлену ним спадкоємність - «Юрій Юрійович Цветковський», вміщена свого часу в «Українській житні». Її сучасний передрук передбачалося здійснити у «Вибраних філософських та історичних працях» Кістяківського, підготовлених в Інституті археографії НАН України, видання залишилося нездійсненим за сучасних скрутних фінансових обставин.

Наукова спадщина Б.Кістяківського повертає нас до того особливого стану минулого, що є способом відкриття філософських проблем сучасності. Вже перша фраза статті, що розпочинає «Вибране» - про тяжку кризу наукового соціального знання - є яскравим свідченням аналогії з минулим. Тогочасна криза моністичного опису суспільних явищ та зв'язана з нею криза марксизму, який викликав недавнє захоплення у молодого українського соціаліста, стали переходом до культурософського погляду на реальність у всій її поліваріантності, множинності - індивідуальних та загальних інтересів у суспільному житті, напрямів та способів інтерпретації об'єкту наукового пізнання - в науці. Суспільна культура є сферою творення, свободи, де політичний лібералізм доповнено лібералізмом інтелектуальним. Щоб досягнути в науковій теорії кожен культурний феномен як єдність, треба застосовувати плюралістичну методологію - неодмінно зважати на доповняльність у кінцевому синтезі наукових точок зору, що виражають пізнавальні інтереси різних за спеціальністю фахівців. Така методологія відповідає суті гуманітарного знання.

і правознавства включно. Теоретичний синтез Кістяківський розуміє радше як наукову проблему майбутнього, вираження трансцендентальної належності синтезу, і в жодному разі - не як моністичне, штучне зведення до системи, припасованої до заздалегідь відомої метафізичної ідеї. Цей образ наукового синтезу відповідає баченню філософом сутності загального та особливого в суспільстві, передовсім компромісної єдності інтересів суспільних груп у процесі державо- та правотворення. У зв'язку з цим відсутність у Кістяківського схильності до детальної розробки системи філософії пояснюється не лише тим, що він переважно досліджував методологію соціального знання, а й особливістю сприйняття Філософії як стилю мислення чи світогляду, як певного передпосилання культури мислення, а не готової схеми. Ці погляди на філософію, названі Кістяківським науковим ідеалізмом, викладені в двох його працях, вміщених до першого розділу «Вибраного» - «Проблема і завдання соціально-наукового пізнання» та «На захист науково-філософського ідеалізму». Другий розділ - «Методологія і соціологія права» - знайомить із застосуванням цієї філософської концепції до правознавства.

Згідно з культурософською теорією Кістяківського, провідними у духовній діяльності людини є норми - конкретні вияви належності. Право стало тим головним предметом, у дослідженні якого Кістяківський достосував своїх уявлень про сутнісне значення належності та раціональне походження й загальність нормативних форм. Він виходив з уявлення про історію права як загальносвітовий процес розвитку правосвідомості народів, що відображає формальні цінності їхньої культури і внаслідок діяльності правових інституцій набуває об'єктивного вираження в законах. Цей процес правотворчості, на його думку, можна дослідити не позитивним методом, схильним до формально-догматичної інтерпретації права, і не психологічним, який дає суб'єктивно-інтуїтивну інтерпретацію, а на основі методології, виробленої філософією культури. Саме культурна спільнота є свідомим суб'єктом правотворення, як і духовної культури взагалі. Концепція наукового ідеалізму спирається на ідею трансцендентальної належності - об'єктивної засади культурних цінностей, у тім числі моральних і юридичних норм, логічних форм, естетичних ідеалів, - якою скеровується діяльність культурної спільноти.

Такий підхід дав змогу Кістяківському об'єднати три сфери людської свідомості - догичну, етичну та естетичну - і трактувати її як єдиний нормотворчий процес. Скерована духовними цінностями - логічними формами, етичними принципами, естетичними ідеалами, діяльність людини утворює особливий, відносно природи різновид буття - культуру, де мета здійснюється завдяки нормам так само технологічно, як завдяки знанню законів природи створюється потрібна виробництву техніка. Тому належне, за Кістяківським, не протистоїть буттю, а притаманне йому, формальні цінності, тобто норми, є знанням його суті та способу дії. Ці погляди визначили розуміння філософом його особистого місця у процесі творення суспільної культури. Він бачив його у виясненні суспільного значення правових ідей та розвитку правосвідомості суспільства.

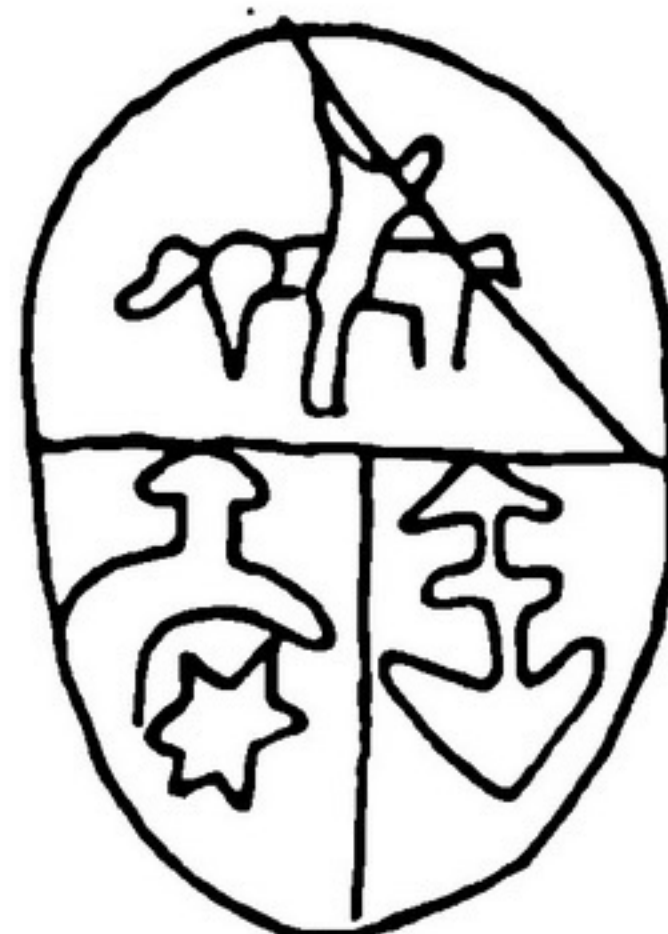
Особливе місце серед загально методологічних статей розділу «Методологія і соціологія права» займає нарис «Держава і особистість». У ньому Кістяківський виклав соціально-політичні висновки з філософських та правознавчих поглядів. Він відкинув проголошувану багатьма його колишніми однодумцями (зокрема такими видатними філософами, як Бердяєв, Булгаков, Струве) на початку ХХ ст. необхідність творення ідеології чи нової релігії як сутнісної умови існування людської духовності, способу віддзеркалення у ній таких суспільних феноменів, як держава та нація. Слід зазначити, що цей мотив виникає і нині, таку ж мету як засіб подолання ідейної кривизни суспільства висувують і деякі сучасники. Залишаючись «науковим ідеалістом», філософ відшукав та обґрунтував перспективу побудови і демократичного правового й соціального суспільства та відповідне до неї завдання розвитку суспільної правосвідомості і встановлення норм права і правових інституцій як реалістичну програму дій інтелігенції. За складних обставин життя передреволюційної Росії, на роздоріжжі між імперським консерватизмом і більшовицьким радикалізмом, він визначив шлях, що на нього ми намагаємося повернутись нині, щоб ввійти до світової спільноти. Слід ясно бачити, що саме необхідно зробити для цього та чого нам бракує - і в науковому, і в практичному напрямках, слід визначити, чому свого часу суспільство не пішло цим шляхом і чи не станеться так, що воно омине його в майбутньому.

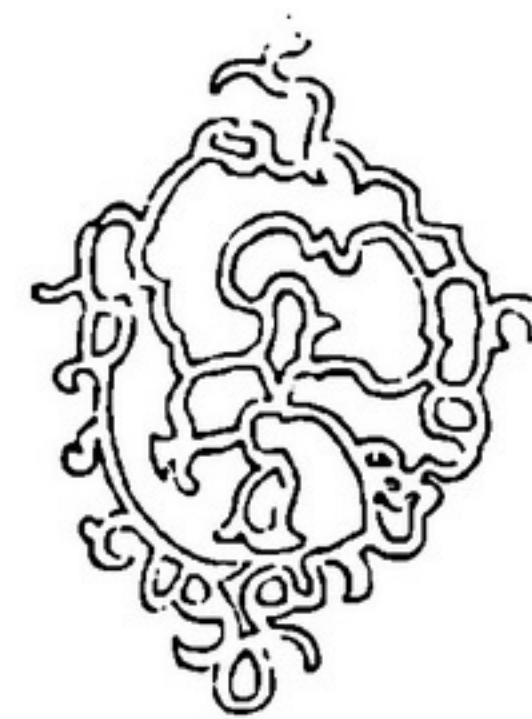
Водяний знак із Анеологіона. 1619.

Водяний знак із «Беседи св. Іоанна Златоуста на 14 посланій». 1623.

Філігрань на папері, виготовленому в м.Острозі.

Водяний знак із Тріоді Пісної. 1627.

Водяний знак із Анеологіона. 1619.